

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора,
професора кафедри філософії

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Глушко Тетяни Петрівни

на дисертаційне дослідження **Коннової Ніни Олексіївни**

«Семіотика фінансів у культурі: філософсько-антропологічний аналіз»

подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія,
філософія культури

Сутність фінансів та фінансового капталу, а також їх роль у життєдіяльності людини привертали увагу дослідників-філософів з античної доби, починаючи з доробку Аристотеля. Хоча поворотним моментом у становленні «філософії грошей» як самостійної дослідницької галузі стає вихід на початку минулого століття однойменного фундаментального дослідження Г. Зіммеля, у межах якого проблематизовано зміст, сутність та функції такої економічної категорії як «гроші» та акцентовано увагу на потребі її вдумливого філософського аналізу.

Семіотична природа фінансів, як своєрідної знакової системи, поява феномену «фінансової цивілізації» та криптовалют спонукає сучасну філософську спільноту до все більш активного аналізу сутності, функцій та соціально-практичної ролі фінансового капіталу та фінансової системи в цілому, в життєдіяльності людини. Саме в такому аспекті й набуває актуальності пропоноване дисертаційне дослідження, основна проблематика якого сконцентрована на феномені символічного обміну як атрибуті такої знакової системи як фінанси.

Авторка прослідковує формування даного феномену як у контексті неринкових економічних систем архаїчних та традиційних суспільств (на прикладі «потлачу» та «кули»), так і на рівні сучасної глобалізованої фінансової економіки, що у якості таких знакових систем оперує феноменами «цифрових грошей» та криптовалют. Аналізуючи різні історичні варіанти розвитку економічних систем - від архаїчної «економіки дару» до більш

сучасної «економіки прибутку» - авторка обґрунтовує функціонал фінансової системи у вимірі її моделюючого впливу на реальність, тобто на формування своєрідних психологічних трансформацій свідомості особистості як потенційного або актуального споживача.

Таким чином, гроші, як відносно автономна семіотична система, у контексті культурологічного та філософсько-антропологічного аналізу, постають, не тільки як знак вартості чи міра заборгованості, а й у якості своєрідного інструменту формування антропологічного образу епохи. Історія розвитку фінансизму як соціального феномену, від архаїчних племен до сьогодення, засвідчує наявність такого структурного рівня осмислення сутності людини, що розкривається у вимірі оцінки її фінансового функціоналу. Глибокий культурно-історичний та філософсько-антропологічний виміри проведеного дослідницею аналізу сприяли й виокремленню та обґрунтуванню символічного характеру грошової одиниці, а також формоутворюючого потенціалу фінансових систем, як таких, що є основою провідних антропологічних моделей сьогодення, зокрема й найбільш поширеної з них - homo economicus.

Авторці вдалося зібрати досить багатий культурологічний та антропологічний матеріал для аналізу сутності, функцій та семіотичної природи фінансів, а також обґрунтувати вплив фінансових знаків та механізмів на свідомість та економічну психологію людини. Так, сучасна економічна антропологія демонструє, що саме гроші, а не виробництво, стали ключовим елементом сучасної глобалізованої економіки, що посилило елемент віртуалізації цієї знаково-комунікативної системи. Досить евристичним є, на наш погляд, використання авторкою метафоричного співставлення мови та фінансів як однопорядкових семантичних систем. Фінанси постають, у такий спосіб, як своєрідна «економічна мова», де у якості знаків замість слів використовуються грошові одиниці.

Фінансово орієнтована модель реальності, що характерна сучасній цивілізації, позиціонує економічну теорію як складну семіотичну систему, де

фінанси є ключовим смисловим компотентом. Саме останні, у якості провідної семіотичної системи, визначають смислову специфіку соціально-економічного дискурсу та структурують економічну свідомість індивіда як представника тієї чи іншої економічної культури. Також неможливо, у контексті такого аналізу, обійти увагою й фінансово-економічні механізми регуляції поведінки людини, зокрема феномен монетаризму та монетизацію часу, що характерна більшості провідних економічних культур історії та сьогодення.

Крім того, з часів відміни золотого стандарту, що історично співпадає з початком епохи Постмодерну, а саме йдеться про 70-ті рр. минулого століття, єдиним обґрунтуванням фінансових систем та міжнародних валют, стає, по суті, тільки віра у їхню значимість, що відображено дисертанткою на с. 182 дисертаційного дослідження. Усвідомлення цього феномену дозволило авторці, вслід за дослідженнями сучасного українського філософа В. Ільїна, позиціонувати економіку у якості своєрідного alter ego Постмодерну (с. 206). Адже, подібно до того як епоха Постмодерну відмовляється від бінарних опозицій та метанаративів, впроваджуючи у якості альтернативи ігрову настанову та симулякри, фінансова економіка відсуває на другий план реальний сектор виробництва, а на перший виводить таку семіотичну абстракцію як гроші.

Відповідно, якщо в епоху Модерну гроші були інструментом економіки і не поставали у якості базового елементу господарської системи суспільства, то в епоху Постмодерну ми спостерігаємо абсолютно зворотну ситуацію, а саме економіка стає функцією та додатком грошей та фінансових систем. У такий спосіб, «фінансономіка» стає «новим типом економічної раціональності» постмодерної культури та засвідчує основні тенденції розвитку її глобальних перспектив.

Варто визнати, що новизна положень пропонованої до розгляду дисертації забезпечується як оригінальністю авторського підходу до структурного та системного аналізу культурологічного й антропологічного

аспектів досліджуваної проблематики, так й аналіз аксіологічного характеру фінансових систем крізь призму їх культурно-історичного та соціально-практичного значення. Суттєвим здобутком дисертантки є й те, що їй вдалося системно та послідовно проаналізувати феномен «віртуальних грошей» як «пустих знаків, за якими вже не стоять більше реальні відносини обміну» (с. 188) так й обґрунтувати сутність фінансів у якості своєрідної «первинної абстракції», яка породжує інші економічні абстракції, на яких тримається фінансова система (с. 213), а також продемонструвати, що найвищим рівнем такого абстрагування постає сучасна криптовалюта.

Ступінь обґрунтованості висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі, а також новизна наукових положень засвідчені використанням і ґрунтовним аналізом теоретичних здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували феномен фінансів у культурологічному та філософсько-антропологічному контекстах, а також суміжну до теми дослідження проблематику. Авторські висновки дисертантки є достатньо аргументованими й заслуговують на їхнє врахування у контексті подальших теоретичних досліджень у галузі філософії грошей та сучасної філософії економіки.

З огляду на вище зазначене, можна робити висновок про відповідність між заявленою темою та змістом дослідження, про його достатньо високий аналітичний рівень та концептуальність представленої до розгляду роботи.

Разом з тим, поміж цілого ряду важливих здобутків і досягнень, характерних дисертаційній роботі, вона не позбавлена і ряду зауважень:

По-перше, недостатньо уваги приділено такому історично важливому для філософії грошей терміну як «хрематистика» Аристотеля, що був введений саме для позначення специфіки фінансового сектору господарського життя. У тексті дисертації лише кілька згадок про античного мислителя й зовсім відсутній його доробок у списку використаних джерел. Тоді як, на наш погляд, у контексті аналізу джерельної бази дослідження варто було б звернути увагу

на хоча б побіжний аналіз терміну «хрестоматика» як засадничого для виокремлення фінансів в самостійну філософсько-економічну категорію.

По-друге, не менш важливим концептом є запроваджене свого часу К. Марксом поняття «перетвореної форми», як суттєвої характеристики фінансового капіталу, та досить евристичної, для аналізу природи та сутності фінансів, категорії. На наш погляд, використання даного концепту також суттєво збагатило б джерельну базу дослідження й сприяло б більш повному аналізу сутності та специфіки такого соціально-економічного феномену як гроші. Також не задіяні у контексті пропонованого дослідження й обґрунтовані К. Марксом формули постійного та позичкового капіталу, які демонструють зв'язок фінансової системи з феноменом виробничої діяльності та дозволяють більш повно оцінити специфіку механізму віртуалізації фінансів та їх дійсну роль у процесі економічного розвитку суспільства.

По-третє, у межах підрозділу 1.3. «Методологічні можливості холізму і його різновиди» дисертантка досить активно працює з аналізом теорій свідомості, зокрема у контексті дослідження потенціалів інтегральної психології К. Уїлбера. Разом з тим, вона не звертає уваги на аналіз теорії свідомості у працях М. Мамардашвілі, як представника феноменологічної гілки марксизму, для якого теорія економічної свідомості є досить важливим аспектом досліджень.

По-четверте, на с. 132 дисертаційної роботи, у контексті структурного аналізу досліджень відомого культуролога Л. Хайда, дисертантка побіжно згадує ще одну надзвичайно важливу, на наш погляд, постать для філософського аналізу сутності фінансової системи, а саме йдеться про італійського теоретика С. Гезеля, який працював на межі XIX-XX століть. Доробок останнього відзначився досить продуктивними та методологічно обґрунтованими пропозиціями щодо трансформації діючої у межах капіталістичної формації фінансової системи, а також обґрунтуванням доцільності впровадження альтернативних фінансових механізмів. Так, С. Гезель розглядає гроші як товар, який повинен мати термін придатності, так

само як й усі інші товари. Філософський аспект досліджень італійського економіста цілком очевидний, хоча, не дивлячись на присутність його прізвища у тексті, у переліку використаних джерел, дослідження С. Гезеля «Природній економічний порядок» відсутнє й суттєвої уваги його ідеям не приділено.

По-п'яте, підрозділ 3.4. «Фрактальний характер сучасних фінансів в полі культури», що присвячений аналізу фрактальної природи фінансів розпочинається зі с. 198, тоді як перша згадка про феномен фракталу та пояснення його суті, а також аналіз фрактальної теорії прогнозування ринків, розкривається тільки на с. 211, що, на наш погляд, демонструє деяку нелогічність у послідовності викладання матеріалу у межах даного підрозділу. Власне фрактал як економічна категорія, запозичена сучасною економікою, дозволяє досить продуктивно аналізувати прояви фізичної реальності, тоді як на рівні аналізу такої абстракції як гроші, на наш погляд, потребує більш чіткого пояснення суті фрактального характеру фінансових систем. Тому саме цей інноваційний аспект дослідження у контексті філософії фінансів, потребує більш детального прояснення як у самому тексті дисертації, так й у висновках до роботи.

По-шосте, місцями текст перевантажений дещо деталізованими історико-культурними прикладами реалізації фінансових стратегій у межах окремих культур чи суспільств, а також занадто детальним переказом досліджень інших авторів або вступними розмірковуваннями, які мають досить побіжний стосунок до основної дослідницької проблеми, що дещо ускладнює роботу з текстом і потребує більш чітких аналітичних узагальнень та, можливо, деяких скорочень.

Разом з тим, висловлені зауваження не зменшують теоретичної ваги дисертаційного дослідження Н.О. Коннової та мають рекомендаційний характер для подальших досліджень дисертантки.

Виконана на належному методологічному рівні, дисертаційна робота Коннової Н.О. розкриває ряд вагомих теоретичних та світоглядних проблем для аналізу семіотичного, культурно-історичного та антропологічного вимірів

концепту «фінанси», на основі якого відбувається осмислення феноменів власності та фінансових відносин. Творчий доробок дисертантки може бути залучений до реалізації у практичній діяльності, зокрема у розвитку вітчизняних досліджень у сфері культурології, філософії культури, філософської антропології, філософії економіки та філософії грошей. Результати здійсненого у роботі аналізу цілком можуть бути використані у процесі викладання навчальних курсів з культурології, історії та філософії культури, філософської антропології та філософії економіки.

Зміст автореферату й основних положень дисертації ідентичні.

Все вищезазначене дозволяє зробити висновок, що дисертаційна робота Коннової Н.О. «Семіотика фінансів у культурі: філософсько-антропологічний аналіз» є цілісним, самостійним науковим дослідженням, має достатній рівень обґрунтованості наукової новизни. Автореферат та достатня кількість публікацій у фахових виданнях, що мають належну апробацію на наукових конференціях, розкривають основний зміст дисертації. В цілому дисертаційна робота відповідає вимогам пп. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її авторка Коннова Н.О. заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

